

Mulțumim d-lui Vasilios Hristou,
fiul profesorului Panaiotis Hristou,
realizatorul ediției critice
a *Opereilor sfântului Grigorie Palama*,
pentru permisiunea de a folosi
textul ediției critice a tatălui său.

Mulțumim de asemenea și d-lui Iulian Iancu,
care a sprijinit decisiv apariția acestei cărți.

SFÂNTUL GRIGORIE PALAMA
Ο ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ

OPERE COMPLETE

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

VOLUMUL II / B'

ANTIPIGRAFII
EPISTOLELE CĂTRE ACHINDIN ȘI VARLAAM

Introducere, traducere, note:
Cristian Chivu, Cornel Coman, Adrian Tănăsescu,
Caliopie Papacioc, Cristina-Costena Rogobete

Coordonator: Cristian Chivu

- Χρήστου, Π., *Ελληνική Πατρολογία Α'-Ε'*, Tesalonic 1989-1993.
- *Ἡ ἔννοια τῆς διπλῆς γνώσεως κατὰ τόν Γρηγόριον Παλαμῶν*, *Ἐπετηρίς Θ.Σ.Π.Θ.*, 7, 1962, p. 119-130.
  - *Εἰσαγωγή στά ἔργα τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ ἰν ΕΠΕ*, Tesalonic 1984-1986.
  - *Ελληνική Πατρολογία, τόμος Ε'*, *Πρωτοβυζαντινή Περίοδος ΣΤ'-Θ' αἰώνες*, ed. Kyromanos, Tesalonic 1992.
- Χριστοφορίδου, Β. Χ., *Ἡ πνευματική πατρότης κατὰ τον Συμεών τον Νέον Θεολόγον*, ed. Πουρναρά, Tesalonic 1977.
- Williams A., *The Ground of Union: Deification in Aquinas and Palamas*, New York, 1999.
- Wendebourg D., *Geiste oder Energie? Zur Frage der innergöttlichen Verankerung des christlichen Lebens in der byzantinischen Theologie*, München 1980.

Cuprins

<i>Cuvânt înainte: Metoda teologică pragmatică și metoda teologică abstractă</i>	5
<i>Notă asupra ediției</i>	15
<i>Abrevieri</i>	16
<i>Introducere</i>	17
<i>Antiepigrafii</i>	23
<i>Epistola I^a către Achindin</i>	55
<i>Epistola a II^a către Achindin</i>	103
<i>Epistola I^a către Varlaam</i>	115
<i>Epistola a II^a către Varlaam</i>	205
<i>Epistola a III^a către Achindin</i>	287
<i>Bibliografie</i>	327

ΑΝΤΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΙΣ ΤΑΣ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΒΕΚΚΟΥ ΥΠΕΡ ΛΑΤΙΝΩΝ
ΕΠΙ ΤΑΙΣ ΣΥΛΛΕΓΕΙΣΑΙΣ ΠΑΡ' ΑΥΤΟΥ
ΓΡΑΦΙΚΑΙΣ ΧΡΗΣΕΣΙΝ ΕΠΙΓΡΑΦΑΣ
ΑΝΤΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΔΕΙΚΝΥΣΑΙ ΔΥΣΣΕΒΩΣ ΕΧΟΥΣΑΣ ΤΑΣ
ΤΟΙΑΥΤΑΣ ΕΠΙΓΡΑΦΑΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΘΕΤΟΥΣ ΟΥΣΑΣ ΤΑΙΣ
ΣΥΝΕΙΛΕΓΜΕΝΑΙΣ ΤΩΝ ΑΠΙΩΝ ΡΗΣΕΩΝ

Ἐπιγραφή Λατίνων πρώτη

Χρήσεις γραφικαὶ διάφοροι συλλεγεῖσαι εἰς ἀπόδειξιν τοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, μεθ' ἃς ἕτεροι καταστρωννύονται εἰς ἀπόδειξιν τοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα διὰ τοῦ υἱοῦ ἐκ τοῦ πατρός. Καὶ ἐπειδὴ αἱ μὲν ἐκ τοῦ υἱοῦ αἱ δὲ διὰ τοῦ υἱοῦ ἀποδεικνύουσιν εἶναι τοῦτο, εἰς ἕτεροι παράστασιν τοῦ ἰσοδύναμου τῆς 'διά' καὶ τῆς 'ἐκ', ἀκολουθῶς παρευθὺς, γραφικαὶ χρήσεις καταστρωννύονται, δι' ὧν τὸ τῶν προθέσεων τούτων ἰσοδύναμον ἀποδείκνυται.

Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης
Ἀντεπιγραφή πρώτη

Ὅταν ἐπὶ τῆς θεολογίας ἰσοδυναμῶσιν ἀλλήλαις ἡ 'ἐκ' καὶ ἡ 'διά', οὐ τὴν διαίρεσιν οὐδὲ τὴν διαφορὰν παριστῶσι τῆς ἁγίας τριάδος, ἀλλὰ τὴν ἔνωσιν καὶ τὴν ἀπαρραξίαν, ἣτις ἐστὶ κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὴν ὁμοβουλίαν. Δείκνυται γὰρ ἐντεῦθεν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς εἶναι φύσεως καὶ δυνά-

¹ Cuvântul *ἐπιγραφή* înseamnă 'scriere deasupra, titlu, suprascriere'. După fiecare epigrafiie urma – în antologia lui Veccos – câte o serie de citate patristice. Epigrafiile apar, deci, ca niște titluri lărgite al seriilor de citate, care indică sensul în care trebuie înțelese citatele ce sunt înșiruite după fiecare dintre aceste titluri. Sfântul Grigorie nu analizează respectivele citate adunate de Veccos (căci, fiind vorba de citate din Părinți, nu puteau fi greșite), ci combate doar titlul pus de Veccos fiecărei serii de citate, prin care acela proiecta sens greșit ('rău-credincios') asupra citatelor respectivei serii.

ANTIPIGRAFII

ALE ACELUIAȘI
LA EPIGRAFIILE LUI VECCOS ÎN FAVOAREA LAȚINILOR
– PUSE LA MĂRTURIILE SCRISE ADUNATE DE CĂTRE EL –
ANTIPIGRAFII CARE ARATĂ CĂ ASEMENEA EPIGRAFII
SUNT RĂU-CREDINCIOASE ȘI POTRIVNICE
SPUSELOR SFÎNȚILOR CELOR CŪLESE [DE ACELA]¹

Epigrafia întâia a Latinilor

Felurite mărturii scrise, adunate spre a dovedi că Duhul Sfânt este și *din* Fiul, după care se înșiruiesc altele, spre a dovedi că *prin* Fiul este Duhul, din Tatăl. Și întrucât unele dovedesc că Acesta este *din* Fiul, iar celelalte că este *prin* Fiul, spre arătarea echivalenței prepozițiilor 'prin' și 'din' se înșiruiesc numaidecât alte mărturii scrise, prin care se demonstrează echivalența acestora.

A lui Grigorie arhiepiscopul Tesalonicului
Antiepigrafia întâia

Când, în cuvântarea despre Dumnezeu, sunt echivalate întreolaltă prepozițiile 'din' și 'prin', nu des-părțirea [Persoanelor] Sfintei Treimi o înfățișează, nici deosebirea, ci unirea și asemănarea întru totul², care este după ființă și după consimțire. Căci se arată, de

² Cuvântul *ἀπαρραξία* vine din combinația *ἀ* + *παράλλασσω* și înseamnă 'a fi fără schimbare'. Mai apoi, la Părinți, îndeosebi în triadologie, are pe lângă acest sens și pe cel de 'asemănare desăvârșită, neștirbită, întru totul'; sau, cum am zice mai neaoș, 'a fi leit (cineva)': «'Eu și Tatăl una suntem'. [...] iar aceea că e una cu Tatăl arată *asemănarea întru totul* cu El» (Ioan Gură-de-aur, *Comentariu la Ioan 3*, PG 59, 43). La fel stau lucrurile și în cazul adjectivului, ca de exemplu la sfântul Ioan Damaschin, unde Fiul e «chipul viu, natural și *asemănător-întru-totul* nemutat al Dumnezeului nevăzut» (*Despre sfintele icoane* 1, 9, EITE 3,

μεῶς καὶ ἐνεργείας καὶ θελήσεως ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὁ δ' ἐνταῦθα καταγράψας τὰ τῶν ἁγίων ῥητὰ καὶ οὕτως ἐπιγράψας τὴν διαφορὰν κακῶς καὶ δυσσεβῶς τῶν θείων ὑποστάσεων ἐπιχειρεῖ δεικνῦναι διὰ τοῦ τῶν τοιούτων προθέσεων ἰσοδυναμίου καὶ ὅτι ἐκ τῶν δύο ὑποστάσεων καὶ παρ' ἐκατέρας τούτων διαφόρως ἔχει τὴν ὑπαρξιν ἢ μία τῶν τριῶν προσκυνητῶν ὑποστάσεων, τουτέστι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Φανερόν οὖν ὡς αἱ μὲν τῶν ἁγίων ῥήσεις ἔχουσιν εὐσεβῶς τε καὶ καλῶς, ἐκλαμβάνονται δὲ παρὰ τοῦ συνειλοχότος καὶ καταγράψαντος ἐνταῦθα ταύτας κακῶς τε καὶ δυσσεβῶς.

Ὅτι δὲ τὴν ἔνωσιν καὶ τὸ ἀπαράλλακτον ἐν πᾶσιν ἢ τοιαύτη δεικνῦσι 'διά', ὅταν δηλονότι ἰσοδυναμῆ τῇ 'ἐκ', ὅ τε θεῖος Μάξιμος παρίστησι σαφῶς, περὶ τινῶν εἰπόντων διὰ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, γράφων πρὸς Μαρίνον, «οὐκ αἰτίαν τὸν υἱὸν ποιῶντας σφᾶς αὐτοὺς ἀπέδειξαν, μίαν γὰρ ἴσασι τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος τὸν πατέρα αἰτίαν, τοῦ μὲν κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ δὲ κατὰ τὴν ἐκπόρευσιν, ἀλλ' ἵνα τὸ δι' αὐτοῦ προἰέναι δηλώσωσι καὶ ταύτη τὸ συναφές τῆς οὐσίας καὶ ἀπαράλλακτον παραστήσωσι». Σαφές οὖν ἐντεῦθεν ὡς ὁ Βέκκος οὗτος δυσσεβῶς ἐκλαμβάνει τὰς τοιαύτας ῥήσεις· οὐ γὰρ τὸ συναφές καὶ ἀπαράλλακτον, ὅ ἐστι κατὰ τὴν φύσιν, ἀλλὰ τὸ διαφέρον τῶν ὑποστάσεων ἐκ τούτων ἐπιχειρεῖ συνάγειν, οὐδὲ τῶ μεγάλῳ Βασιλείῳ πειθόμενος· καὶ οὗτος γὰρ ἐν ὀγδόῳ τῶν Πρὸς Ἀμφιλόχιον

p. 34); sau la sfântul Alexandru al Alexandriei, care spune că «Fiul are întipărită din ființă *asemănarea întru totul* a Acestuia (a Tatălui)» și că este «chipul *asemănător întru totul* al Tatălui și caracter întipărit al prototipului» (*Epistola către Alexandru al Constantinopolei* 9, BEΠΕΣ 18, p. 267). Foarte sugestivă este folosirea în aceeași frază a cuvintelor *ὁμοιότης, εἰκὼν ἀπαράλλακτος* și *χαρακτήρ*, care exprimă foarte bine relația Fiului cu Tatăl. Sfântul Athanasie cel Mare numește pe Fiul «εἰκόνα ἁΐδιον, ἀπαράλλακτον κατὰ πάντα τοῦ πατρὸς» (*Epistola către Episcopii din Africa*, PG 26, 1037C). Sfântul Ioan Gură-de-aur explică că, referitor la Fiul, ἀπαράλλακτον înseamnă *asemănător întru totul* cu Tatăl, 'leit' Tatăl (*Omilii la Evrei* 2, 2, PG 63, 22).

³ «de aici»: prin aceste prepoziții.

aici³, că Tatăl și Fiul și sfântul Duh sunt de una și aceeași fire și putere și lucrare și voire; pe când, dimpotrivă, cel ce a catalogat aici spusele Sfinților încearcă, prin titlul pus de el, să arate în chip greșit și rău-credincios tocmai deosebirea dumnezeieștilor Ipostasuri, prin echivalarea acestor prepoziții, și cum că unul din Cele trei Ipostasuri, adică Duhul Sfânt, Își are existența din Celelalte două Ipostasuri, ba încă în chip deosebit din fiecare dintre Acestea [două]. Este deci limpede că, pe de o parte, spusele Sfinților sunt drept-credincioase și bune, și că, pe de alta, în chip greșit și eretic⁴ sunt [ele] înțelese de cel ce le-a adunat și le-a catalogat.

Iar că un astfel de 'prin' – când, adică, este echivalat lui 'din' – arată asemănarea și unirea întru toate, o înfățișează limpede dumnezeiescul Maxim, scriind către Marin despre unii [Părinți] ce ziceau că Duhul este *prin* Fiul: «nu ca făcând pe Fiul pricină s-au arătat pe ei înșiși⁵, căci o singură pricină știu [aceștia] a Fiului și a Duhului, pe Tatăl, a Unuia prin naștere și a Celuilalt prin purcedere; ci pentru ca să arate [cu expresia 'prin Fiul'] faptul de a proveni prin El și astfel să înfățișeze unitatea⁶ ființei și asemănarea întru totul⁷. E limpede, așadar, de aici că Veccos acesta în chip eretic înțelege astfel de spuse; pentru că nu concluzia unității și asemănării întru totul – celei după fire – o urmărește, ci la cea a deosebirii Ipostasurilor se străduiește să ajungă, nedând crezare nici marelui Vasile; căci acesta, într-al op-

⁴ Sfinții Părinții înțelegeau prin *δυσσεβεία* (lit.: greșită-cinstire, rea-cinstire) învățătura greșită, erezia; de aceea putem traduce acest cuvânt și prin 'erezii', iar adjectivul și adverbul prin 'eretic'.

⁵ «s-au arătat pe ei înșiși»: au zis aceasta.

⁶ «unitatea»: în original τὸ συναφές, adică con-prinderea, împreună-prinderea.

⁷ *Epistola către Marin*, PG 91, 136 AB. Este textul celebru în care sfântul Maxim încearcă să explice ortodox *Filioque*-le occidentalilor și pe care romano-catolicii îl folosesc până azi în apărarea ereziei lor (vezi documentul din 1996, *Despre purcederea Duhului Sfânt*, p. 15).

κεφαλαίῳ φησὶ «τὸ διὰ τοῦ υἱοῦ δημιουργεῖν τὸν πατέρα, οὔτε ἀτελῆ τοῦ πατρὸς τὴν δημιουργίαν συνίστησιν, οὔτε ἄτονον τοῦ υἱοῦ παραδηλοῖ τὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ τὸ ἦνω-μένον τοῦ θελήματος παρίστησιν».

Ὁ γοῦν λέγων διὰ τοῦ υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα προῖεναι κατὰ τὴν χορηγίαν, τὴν ὁμοβουλίαν τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ παρίστησι καλῶς. Εὐδοκία γὰρ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ αὐτὸ συνευδοκοῦν τοῖς ἀξίοις χορηγεῖται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Οἱ δὲ λατινόφρονες οὔτοι συνάγοντες ἐκ παρανοίας διὰ τοῦ υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν τὸ πνεῦμα ἔχειν, εὐδοκίας καὶ θελήσεως ἔργον καὶ κτίσμα ἐξ ἀνάγκης, ἀλλ' οὐ θείας φύσεως καρπὸν ὑπάρχειν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον παριστῶσι δυσσεβῶς. Κατὰ γὰρ τὸν ἱερόν Δαμασκηνὸν ἔργον θείας θελήσεως ἢ κτίσις, ἀλλ' οὐχ ἢ θεότης, ἀπαγε· «οὐ γὰρ τῆς θείας θελήσεως, ἀλλὰ τῆς θείας φύσεως, αὐθις κατὰ τὸν αὐτόν, ἢ προαιώνιος καὶ αἰδιος γέννησις τε καὶ ἐκπόρευσις».

Ἐπιγραφή Λατίνων δευτέρα

Ἐπειδὴ εἰσὶ τινες ἀντιλέγοντες ταῖς γραφικαῖς χρήσεσι, ταῖς δηλούσαις διὰ τοῦ υἱοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς, συνελέγησαν καὶ αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις, αἱ δηλούσαι προσεχῶς καὶ ἀμέσως τὸν υἱὸν ἐκ πατρὸς εἶναι, εἰς συγκρότησιν τῶν δηλουσῶν χρήσεων διὰ τοῦ υἱοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα. Εἰ γὰρ μὴ ἦν τὸ πνεῦμα διὰ τοῦ υἱοῦ, διατὶ μὴ καὶ αὐτὸ ἀμέσως ἐρρήθη εἶναι ἐκ τοῦ πατρὸς;

⁸ Sfântul Vasile cel Mare, *Despre Duhul Sfânt*, 8, PG 32, 105 C.

⁹ Cuvântul *προῖεναι* înseamnă 'trimit înainte, sau mai înainte'. E folosit în varianta grecească a cunoscutului și jalnicului text despre *Filioque* al romano-catolicilor, cel din 1995 (*Τὸ προῖεναι τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν Παράδοξιν*), ca un fel de truc în mușamalizarea confuziei lor grave dintre Teologie (discursul despre relațiile dinlăuntru Treimii) și Iconomie (discursul despre relațiile Treimii cu lumea). La Părinți *προῖεναι* exprimă trimiterea în lume a Duhului. Vezi sfântul Chiril al Alexandriei, *Tezaurile*, PG 75, 585 A.

¹⁰ Adică: cugetătorii de cele ale Latinilor.

tulea cap al cărții *Către Amfilohie*, spune: «[faptul] că Tatăl creează prin Fiul, nici nedesăvârșită arată creația Tatălui, nici slabă lucrarea Fiului, ci unitatea voinței o înfățișează»⁸.

Cel ce spune, așadar, că Duhul provine⁹ prin Fiul și din Fiul, sub aspectul dării [Lui oamenilor], bine înfățișează consimțirea Tatălui și a Fiului. Căci prin bunăvoința Tatălui și a Fiului este Duhul Sfânt dat celor vrednici, împreună-binevoind și El. Pe când latinofrenii¹⁰ aceștia, conchizând nebunește că prin Fiul și din Fiul Își are Duhul existența, lucru al binevoirii și al voinței – și prin urmare creatură, și nu rod al firii dumnezeiești – Îl înfățișează pe Duhul a fi, în chip eretic. Căci, după sfințitul Damaschin, zidirea [e aceea care] este lucru al voinței dumnezeiești, iar nu dumnezeirea¹¹ – departe de noi aceasta! Că nu a voinței dumnezeiești, ci a firii dumnezeiești – iarăși, după același [Damaschin] – este cea mai-dinainte-de-veci și veșnica naștere și purcedere¹².

Epigrafia a doua a Latinilor

Întrucât sunt unii care vorbesc împotriva mărturiilor scrise celor ce arată că prin Fiul este Duhul, s-au adunat și mărturiile scrise de față, care arată că Fiul este numaidecât și nemijlocit din Tatăl, spre strângerea de mărturii care să arate că prin Fiul este Duhul. Căci de nu ar fi Duhul prin Fiul, de ce nu s-a spus că și Acesta este nemijlocit din Tatăl?

¹¹ Imaginea aceasta este reluată în *Epistola I^a către Varlaam* 21 în cuvintele: «pentru că în zidire – nu în dumnezeirea Duhului – a venit Dumnezeu prin dumnezeirea mijlocie», a venit, adică, Tatăl prin Fiul.

¹² Nu am găsit acest text în opera sfântului Ioan Damaschin, citat și în *Cuvântul al II-lea Apodictic*, 60. Vezi totuși *Expunerea precisă a credinței ortodoxe* I, 8, EPIE 1, p. 84: «Nașterea [Fiului din Tatăl] este veșnică și [este] lucrare a firii și din ființa Acestuia [...], pe când zidirea e lucrare a voinței în Dumnezeu, care nu este con-veșnică cu Dumnezeu».

Τοῦ αὐτοῦ ἀντεπιγραφῆ δευτέρα

Καὶ μὴν ἐρρήθη καὶ τὸ θεῖον πνεῦμα ἐκ πατρὸς ἀμέσως καὶ ἀνήρηται σου παντάπασιν ἢ τῆς δυσσεβείας πρόφασίς τε καὶ παράστασις. Γρηγόριος γὰρ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος δεύτερον ἐν τοῖς Ἐπεσιν ἀπὸ τοῦ πατρὸς εἶναί φησι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον καθὰ καὶ τὸν υἱόν. Ὁ δὲ Νύσσης, σὺν πολλοῖς ἑτέροις, πρὸς ἓν πρόσωπον, τὸ πατρικόν, ὡσαύτως ἔχειν ἐκάτερόν φησιν, ἄνευ τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως. Ἀλλὰ «καὶ τὰ τοῦ ἀνθρώπου, φησί, πρόσωπα οὐκ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ προσώπου κατὰ τὸ προσεχὲς ἔχει τὸ εἶναι, ὡς πολλὰ καὶ διάφορα εἶναι πρὸς τοῖς αἰτιατοῖς καὶ τὰ αἰτία. Ἐπὶ δὲ τῆς ἀγίας τριάδος οὐχ οὕτως ἐν γὰρ πρόσωπον καὶ τὸ αὐτό, τοῦ πατρὸς, ἐξ οὗπερ ὁ υἱὸς γεννᾶται καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται. Διὸ καὶ κυρίως τὸν ἓνα αἴτιον μετὰ τῶν αὐτοῦ αἰτιατῶν ἓνα θεὸν φάμεν τεθαρρηκότως».

¹³ Spune «al doilea» ca poziție în lanțul cauzalității; ‘primul’ este Tatăl, în calitate de cauzator al Fiului și al sfântului Duh.

¹⁴ Sfântul Grigorie Teologul, *Poemele Teologice 3 (Despre sfântul Duh)*, PG 37, 412 A.

¹⁵ Duhul, adică, și Fiul.

¹⁶ «persoana Părintească»: persoana Părintelui, a Tatălui.

¹⁷ Duhul și Fiul au raportare similară la Tatăl, din care Își iau ființa dumnezeiască; diferă doar «modul existenței»: Unul Se purcede, Celălalt Se naște.

¹⁸ Sfântul Grigorie al Nyssei, *Către Elini*, PG 45, 180 BC. Vezi și textul din care Veccos trage concluzia că Duhul nu este nemijlocit din Tatăl, ci prin Fiul: *Către Avlavie*, BEI (Biblioteca Părinților Greci) 68, p. 180, PG 45, 133 BC: «Iar dacă cineva ar defăima învățătura [ortodoxă și ar spune] cum că [faptul de] a nu accepta deosebirea după fire duce la oarece amestecare... a ipostasurilor, ne vom apăra în fața acestei acuze zicând că, mărturisind [noi] neschimbabilitatea firii dumnezeiești [adică faptul că în cele trei Ipostasuri este aceeași fire, întocmai], nu negăm deosebirea dintre pricinuitoi și pricinuit [dintre Tatăl și Fiul, dar și dintre Tatăl și Duhul], prin care – doar prin aceasta – înțelegem a se deosebi unul de celălalt, [adică] prin a crede că unul este cauzator, iar celălalt este din cauzator; înțelegem încă și altă deosebire [însușire] a celui

A aceluiași, Antiepigrafi a doua

Dar s-a spus că și Duhul Cel dumnezeiesc este nemijlocit din Tatăl și s-a risipit întru totul cauza iscării relei tale credințe. Căci Grigorie cel numit cu numele teologiei zice în *Poeme* că Duhul Sfânt este al doilea¹³, după Tatăl, precum și Fiul¹⁴. Iar [Grigorie] al Nyssei, pe lângă multe altele, zice că Amândoi¹⁵ sunt așijderea față de Una persoana Cea Părintească¹⁶, în afara modului existenței¹⁷. Că «persoanele omeneste – zice – nu își au ființa direct din aceeași persoană, încât multe și felurite sunt nu doar cele cauzate, ci și cauzele [lor]. Dar în Sfânta Treime nu este așa; căci una și aceeași – cea a Tatălui – [e] persoana din care Fiul Se naște și Duhul Sfânt Se purcede. De aceea și afirmăm, îndrăzneț, pe cauzatorul Cel unul dimpreună cu cauzații Săi ca pe Dumnezeu Cel unul, în toată puterea cuvântului»¹⁸.

din pricinuitoi: căci unul este direct din primul, iar celălalt este prin cel ce este direct din primul, așa încât să rămână neîndoielnică în Fiul însușirea Lui de *Unul-Născut* și să nu punem la îndoială [nici faptul că] Duhul este din Tatăl, *mijlocirea* Fiului păstrând Lui însușirea de *Unul-Născut* și neîmpiedicând nici pe Duhul să aibă relație ființială cu Tatăl». Iată cum explică sfântul Grigorie Palama mai amănunțit acest text în *Cuvântul Apodictic al II-lea* 54, ed. Hristou, vol. I, p. 127-128: «Așadar, pe de o parte, Fiul este [din Tatăl] și este și gândit din Tatăl, [pe când], pe de altă parte, Duhul Sfânt – considerat în sine – ar fi [din *purcezător*] și ar fi și gândit din *purcezător*, deci nu din *tată*; așadar datorită Fiului celui gândit direct din *tată* este și Duhul din *tată*, *purcezând* [Tatăl] pe de o parte pe Duhul și, pe de alta, născând pe Fiul. Căci cum ar fi cu puțință – nenăscut fiind Duhul – a Se numi El *al Născătorului*? Oare nu datorită Fiului *Unul-Născut*, Celui ce – fiind *Unul-Născut* – este împreună-gândit direct cu Născătorul și doar El Își are însușirea de a Se naște și Îl arată pe Duhul a nu fi prin naștere din Tatăl? Prin Fiul așadar Își are Duhul faptul de a fi [din *tată*] și de a fi gândit din *tată*, pe când, prin Sine Însuși, direct este din *purcezător*... Fapt pentru care, cum am zis, nu *pricinuitoi*, ci doar *pricinuit* L-a numit pe Fiul, și pricinuit deopotrivă cu Duhul; și într-același chip I-a

Τί δὲ οἱ λέγοντες ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι καὶ ἐν τῷ υἱῷ διαμένειν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐν τῷ υἱῷ διήκειν καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι καὶ τῷ λόγῳ συμπαρομαρτεῖν; Ἐτι δὲ οἱ κοινωνίαν καὶ ἀγάπην εἶναι λέγοντες τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον; Πρὸς δὲ τούτοις οἱ πρὸς τὸ ἕτερον ἕκαστον ἔχειν τῶν προσώπων λέγοντες οὐχ ἦττον ἢ πρὸς ἑαυτό; Τί δὲ ὁ ψάλλων «αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με καὶ ἐπλασάν με»; Ἄρ' οὐχ ἅπαντες οὗτοι ἀμέσως εἶναι καὶ τὸ πνεῦμα δεικνύουσιν ἐκ τοῦ πατρὸς;

Ἐπιγραφή Λατίνων τρίτη

Κατεστρώθησαν καὶ αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις εἰς συγκρότησιν τῆς ἐννοίας τῶν δηλουσῶν χρήσεων, μὴ ἀμέσως ἀλλὰ διὰ τοῦ υἱοῦ ἐκ πατρὸς εἶναι τὸ πνεῦμα. Εἰ γὰρ ἀμέσως

deosebit pe Aceștia [pe Fiul și pe Duhul] de Tatăl, deși – [dacă ar fi fost] după varianta Latinilor – nu așa trebuia să facă». Pornind de la textele sfântului Grigorie al Nyssei, sfântul Grigorie Palama explică expresia «Duhul este din Tatăl prin Fiul» prin faptul că Tatăl este tată numai în relație cu Fiul și de aceea – bineînțeles, numai în gândire – Fiul este direct lângă Tatăl, așa cum spune episcopul Nyssei. Nu putem să zicem că Duhul este 'direct' din Tatăl (adică din Născătorul) întrucât nu este născut; 'direct' El este din *purcezător*; dacă acest *purcezător* Se numește 'tată', aceasta se datorează Fiului Unul-Născut; așadar prin Fiul Unul Născut [zicem despre] Duhul [că] este din Tatăl.

¹⁹ Vezi sfântul Chiril al Alexandriei, *Tezaurele* 34, PG 75, 577 A: «Iar în[tru] Fiul firește și ființial [Îl socotim] străbătând de la Tatăl pe Duhul, prin Care [Duh] pe toate ungându-le, le sfințește». Vezi și sfântul Ioan Damaschin, *Dogmatica* I, 7, PG 94, 805 AB și EPIE I, p. 76: «astfel Îl știm [noi] pe Duhul lui Dumnezeu, Cel ce Îl însoțește pe Cuvântul și arată lucrarea Lui». Textul este luat de sfântul Ioan Damaschin din *Marele Cuvânt Catehetic* al sfântului Grigorie al Nyssei (2, PG 45, 17 BC): «astfel Îl știm [noi] pe Duhul lui Dumnezeu, Cel ce Îl însoțește pe Cuvântul și arată lucrarea Lui: nu ca răsuflare... asemenea celei a [gurii] noastre, ci ca putere ființială de sine existentă, privită în ipostas propriu, nicidecum putând a fi despărțită de Dumnezeu întru Care este, și nici de Cuvântul lui Dumnezeu pe Care Îl însoțește». Termenul se găsește și la sfântul Grigorie Teologul, *Cuvântul* 41, 11, PG 36, 444 B; sfântul Grigorie

și pentru ce s-a mai spus, atunci, că Duhul Sfânt purcede din Tatăl și rămâne în Fiul, și trece din Tatăl în Fiul, și este din Tatăl, și Îl însoțește pe Cuvântul¹⁹? Sau, iarăși, că [Duhul Sfânt] este împărțășirea și iubirea Tatălui și Fiului²⁰? Sau, pe lângă acestea, că nici una dintre aceste două persoane²¹ nu este mai prejos de cealaltă²²? Sau pentru ce s-ar mai cânta «mâinile Tale m-au făcut și m-au zidit»²³? Oare nu toți aceștia arată că și Duhul este nemijlocit din Tatăl?

Epigrafi a treia a Latinilor

S-au așezat și mărturiile scrise de față, spre întărirea înțelesului celor ce arată că Duhul nu este nemijlocit din Tatăl, ci prin Fiul. Căci dacă Duhul ar fi nemijlocit din

Palama folosește această expresie și în *Cuvinte... I*, 26, 25 (ed. Hristou, vol. I, p. 52-53) și în *Capetele naturale* 37.

²⁰ Fericitul Augustin Îl consideră pe Duhul unire și legătură a Tatălui cu Fiul. El este iubirea intratrinitară prin care Se iubesc din veșnicie Tatăl și Fiul. Din acest motiv spune, relevant, că Duhul Sfânt nu este numai al Tatălui, nici numai al Fiului, ci al Amândurora (*De Trinitate* XV, 17, 31, PL 42, 1082). Prin această formulă nu înțelege, însă, numai unitatea ființei Duhului cu Tatăl și cu Fiul, ci și dependența cauzală a Duhului de Aceștia, adică purcederea Lui deopotrivă din Aceste două Persoane ale Treimii. Există Părinți răsăriteni care uneri au spus că Tatăl e legătura sau mijlocitorul dintre Fiul și Duhul, alteleori Fiul este legătura dintre Tatăl și Duhul sau Duhul este legătura dintre Tatăl și Fiul, ceea ce în toate cazurile este corect datorită legăturii Lor de iubire, ca a unor Persoane deoființă. Însă, după ei, legătura cauzală și Cel către Care își au mișcarea anagogică Ceilalți Doi este numai Tatăl; vezi sfântul Grigorie Teologul, *Cuvântul* 42, 15, PG 36, 476: «Iar unirea [Celor Trei] Tatăl este, din Care [sunt] și spre Care Se ridică următorii [Lui]».

²¹ Duhul și Fiul, adică.

²² Vezi, de exemplu, sfântul Grigorie Teologul, *Cuvântul* 31, 9, unde se spune că Duhului nu Îi lipsește nimic din cele ale Fiului, în afara filiației, adică a calității de fiu, mai ales că Amândoi sunt din Tatăl, cu deosebirea că unul este prin naștere, celălalt prin purcedere.

²³ *Psalmi* 118, 73.

ἦν τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς, οὐκ ἂν ἐρρήθη ὁ μὲν υἱὸς εἰκὼν τοῦ πατρὸς, τὸ δὲ πνεῦμα εἰκὼν τοῦ υἱοῦ· καὶ ὁ μὲν υἱὸς ἐνέργεια τοῦ πατρὸς, τὸ δὲ πνεῦμα ἐνέργεια τοῦ υἱοῦ· καὶ ὁ μὲν υἱὸς πρόσωπον τοῦ πατρὸς, τὸ δὲ πνεῦμα πρόσωπον τοῦ υἱοῦ.

Τοῦ αὐτοῦ ἀντεπιγραφή τρίτη

Ἀνούστατε, ὁ δυσσεβῶς ἐπιγράφων ὧδε τὰ παρὰ τῶν ἀγίων εὐσεβῶς εἰρημένα, πῶς οὐ συνορᾷς ὅτι τὰ κοινὰ καὶ φυσικὰ ἐπὶ τῆς ἀνωτάτω καὶ προσκυνητῆς τριάδος οὐδεμίαν ἔχουσι διαφορὰν; Εἷς γὰρ θεός, μία εἰκὼν, μία θέλησις, μία ἐνέργεια πατρὸς, υἱοῦ καὶ ἀγίου πνεύματος. Οὐκοῦν πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅταν καὶ πρόσωπον ἕτερον ἑτέρου τούτων λέγηται, φυσικὸν ἐστίν, ἀλλ' οὐχ ὑποστατικὸν καὶ τῆς ἀπαρἀλάκτου ὁμοιώσεως ἐστὶ δηλωτικόν, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως, ἀπαγε. Σὺ δὲ μὴ οὕτω πρόσωπον ἕτερον λέγων, ἀλλ' ὑποστατικῶς, οὐκέτ' ἔχεις εἶναι μύστης τῆς τριάδος. Εἰ γὰρ τοῦ πατρὸς ἐστὶν ὁ υἱὸς τὸ πρόσωπον, ὡς ἐξ αὐτοῦ, καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, οὐκέτ' ἐστὶ λοιπὸν ὁ πατὴρ πρόσωπον

²⁴ În primul rând *πρόσωπον* însemna *față*; după aceea și-a luat și sensul de *persoană*. Sfântul Vasile cel Mare refuză să îl folosească în triadologie cu sensul de *ipostas*, pentru a nu se înțelege erezia lui Sabelie, însă sfântul Grigorie Teologul face acest lucru, spunând că nu ne certăm pentru anumite numiri, ci important este ceea ce exprimă ele: «Unul după ființă Îl cunoaștem...», iar Trei după ipostasuri – sau persoane, dacă îți place așa. Așadar, să nu se poarte cu necuviință cei ce se ceartă pentru aceste [numiri], ca și cum credința noastră ar sta în numiri, și nu în lucruri» (*Cuvântul* 42, 16, PG 36, 477). În triadologie, la Părinți, are acest sens de ipostas, iar uneori, atunci când se referă la Fiul sau chiar la Duhul, are sens de chip, caracter, asemănare a Tatălui. Vezi Clement Alexandrinul, *Pedagogul* I, 7, PG 8, 320 A: «Iar Cuvântul față lui Dumnezeu [este], [față] prin care Se luminează [ochilor noștri] și Se cunoaște Dumnezeu»; și sfântul Chiril al Alexandriei, *Tezaurile* 34, PG 75, 577: «Astfel că [David] Îl numește pe Duhul și 'fața Tatălui', ca pe unul Care închipuiește – prin lucrarea cea lui-Dumnezeu-cuvenită – ființa din care și este».

²⁵ Modul de existență al Persoanelor Treimii (ὁ τρόπος ὑπάρξεως sau τὸ πῶς ἐστίν), atunci când se referă la Persoanele Sfintei

Tatăl, nu s-ar mai zice că Fiul e chipul Tatălui, iar Duhul chipul Fiului; și că Fiul e lucrarea Tatălui, iar Duhul lucrarea Fiului; și Fiul fața Tatălui, și Duhul fața Fiului.

A aceluiași, Antiepiografia a treia

Prealipsitul de minte, care în chip rău credincios iei aici cele ce binecredincios s-au spus de către Sfinți, cum nu vezi că între cele comune și după fire ale preainaltei și închinătei Treimi nu este nici o deosebire? Că unul este Dumnezeu, unul chipul, una voința, una lucrarea Tatălui, Fiului și sfântului Duh. Așadar atunci când, pe lângă altele, s-a zis despre Una din Ele că este fața Celeilalte, după firea [comună] s-a zis aceasta, nu după ipostas²⁴, și arată asemănarea întru toate, în afara modului existenței²⁵ – departe de noi aceasta! Iar tu, nu după fire zicând că o Persoană e fața Celeilalte, ci după ipostas, nu mai poți fi mistagog al Treimii²⁶. Căci dacă Fiul este fața Tatălui, ca unul ce este din El, iar a Fiului Duhul, atunci Tatăl nu va mai fi altă față decât

Treimi, reprezintă pentru Părinți – în special pentru Capadocieni – un termen special care arată însușirea specifică a fiecăreia din Persoanele Treimii, adică pentru Tatăl *nenășterea și nepurcederea*, pentru Fiul *nașterea și pentru Duhul purcederea*. Vezi sfântul Grigorie al Nyssei, *Împotriva lui Eunomie*, PG 45, 316 C; sfântul Ioan Damaschin, *Împotriva Iacoviților*, PG 94, 1461 A: «toate comune [sunt] Tatălui și Fiului și sfântului Duh, în afara modului existenței și *Dogmatica* II, 8, EITE 1, p. 88-89: «Iar 'Fiu' și 'chip al ipostasului Părintesc' [se numește] pentru că este... întru totul asemănător Tatălui, în afara nenașterii; iar 'unu-născut' pentru că singur [El] din singur Tatăl... S-a născut [...]; căci, măcar că și Duhul Sfânt [tot] din Tatăl Se purcede, dar nu prin naștere, ci prin purcedere [Își ia ființa]. Alt mod de existență este acesta [cel al Duhului Sfânt], necuprins cu mintea și necunoscut, precum și nașterea Fiului. De aceea și toate câte le are Tatăl ale Lui [ale Fiului] sunt, în afara nenașterii, care [nenaștere] nu înseamnă deosebire de ființă..., ci mod de existență».

²⁶ O învățătură greșită te îndepărtează de Dumnezeu sau te arată că ești departe de El.